

Gedwongen tot vrijheid

*Jean-Jacques Rousseau over de edele wilde, verval en het maatschappelijk verdrag in
Verhoog over de Ongelijkheid en Het Maatschappelijk Verdrag*

Leerstoelgroep: Praktische Filosofie

Naam schrijver: Danny van Smaalen

Studentnummer: 312261

Opleiding: Filosofie van Recht en Sociale Wetenschappen

Studiepunten: 10 ECTS

Datum Voltooiing: 08-08-2013

Begeleider: G. van Oenen

Adviseur: G. Groot

Aantal woorden: 10.669 (inclusief voetnoten)

"De wilde leeft in zichzelf; de mens in de maatschappij, altijd buiten zichzelf levend, kan alleen leven vanuit de opvattingen van anderen. Het is (...) aan hun oordeel dat hij het gevoel van zijn bestaan ontleent."

J. J. Rousseau: Vetoog over de Ongelijkheid (p. 132)

"Het gaat erom een vorm van samenleven te vinden die met alle gemeenschappelijke kracht de persoon en de goederen van iedere deelgenoot verdedigt en beschermt en waardoor ieder, in de vereniging met allen, toch slechts aan zichzelf gehoorzaamt en even vrij blijft als tevoren".

J. J. Rousseau: Het Maatschappelijk Verdrag (p. 56)

1) Inhoudsopgave

1) Inhoudsopgave	2
-------------------------	----------

2) Inleiding

2.1) Rousseau: de eenzame wandelaar	4
-------------------------------------	---

2.1.1) Vroege leven	4
---------------------	---

2.1.2) Literair succes	4
------------------------	---

2.1.3) Rousseau over politiek	5
-------------------------------	---

2.1.4) Latere werk en levenseinde	6
-----------------------------------	---

2.2) Probleemstelling	7
-----------------------	---

3) De burgerlijke maatschappij opnieuw uitgevonden

3.1) Vertoog over de Ongelijkheid	8
-----------------------------------	---

3.1.1) De wilde	8
-----------------	---

3.1.2) Een evenwichtige verhouding	9
------------------------------------	---

3.1.3) Usurpatie door de rijken	11
---------------------------------	----

3.1.4) De samenleving als verval	12
----------------------------------	----

3.2) Het maatschappelijk verdrag	13
----------------------------------	----

3.2.1) Natuurlijke en burgerlijke vrijheid	13
--	----

3.2.2) De soeverein	14
---------------------	----

3.2.3) De algemene wil en de bijzondere wil	15
---	----

3.2.4) Gedwongen vrij te zijn	16
-------------------------------	----

3.2.5) De regering	16
--------------------	----

3.2.6) De bijzondere instanties	17
---------------------------------	----

3.2.7) De burgerlijke godsdienst	18
----------------------------------	----

4) Herstel na verval

4.1) De burgerlijke samenleving 2.0	19
-------------------------------------	----

4.1.1) Vervreemd van de eigen natuur	19
--------------------------------------	----

4.1.2) De intrede van verval	19
------------------------------	----

4.1.3) Burger en onderdaan	20
4.2) De burgerlijke samenleving 2.0: een aanhoudende strijd	21
4.2.1) Gedoemd tot verval	21
4.2.2) Usurpatie door de algemene wil	22
4.2.3) Toetsing van de regering	23
4.2.4) Uitbanning van groepsbelangen	24
4.3) Conclusie	24
5) Bronnenlijst	26

2) Inleiding

2.1) Rousseau: de eenzame wandelaar

Schrijver, componist en filosoof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) vormt een belangrijke spil in de overgang van de Verlichting naar de Romantiek. Zijn filosofische verhandelingen beslaan een breed scala aan onderwerpen van muziek tot wetenschap en van politiek tot opvoeding. Rousseaus ideeën stemmen op bepaalde punten overeen met de heersende Verlichtingsidealen van de zeventiende en de achttiende eeuw, maar op minstens zo veel vlakken verschilt hij radicaal van inzicht met denkers als Locke, Hume, Hobbes en Montesquieu.

Deze afwijkende ideeën, tezamen met zijn moeilijke en eigenzinnige karakter, maakten dat Rousseau een groot deel van zijn leven een zwervend bestaan heeft geleden en vriendschappen met andere filosofen vaak geen lang leven waren beschoren.¹

2.1.1) Vroege leven

Rousseau wordt in 1712 geboren in Genève als zoon van een Zwitserse uurwerkmaker. Zijn moeder sterft vlak na de bevalling, zijn vader leert hem lezen en schrijven. Wanneer Rousseau tien jaar oud is, ziet zijn vader zich gedwongen Genève te ontvluchten na een handgemeen. De jonge Rousseau komt bij zijn oom terecht die hem in de leer doet bij een predikant in Bossey. Datzelfde jaar gaat hij in de leer bij een graveur, maar dit beroep houdt hij niet lang vol. In 1728 besluit Rousseau uiteindelijk Genève de rug toe te keren wanneer hij na een wandeling te laat terug is en de stadspoorten zijn gesloten.

De omzwervingen die volgen brengen Rousseau in aanraking met verschillende beroepen. Zo werkt hij afwisselend als ambtenaar, lakei en koorzanger. Tijdens zijn rondreizen leert hij Madame de Warens kennen die zorgt dat hij zich tot het katholicisme bekeert. De Warens wordt zijn weldoenster en vanaf de herfst van 1732 ook zijn minnares. Na een afgebroken studie Latijn gaat Rousseau in de leer bij een dirigent om muzieknotatie onder de knie te krijgen. Daarna vestigt hij zich als muziekleraar in Vevey. In de jaren daarop ontwikkelt Rousseau ook een interesse voor de opvoeding van kinderen hetgeen ertoe leidt dat hij in 1739 huisleraar wordt voor de zonen van een rechter in Lyon.

2.1.2) Literair succes

In 1742 trekt Rousseau uiteindelijk naar Parijs om zich toe te leggen op de kunsten en interesse te wekken voor een door hem ontwikkeld systeem van muzieknotatie. De Académie des Sciences aan wie hij het aanbiedt, toont weinig interesse. Rousseau wordt opnieuw huisleraar, maar krijgt kort daarna een baan aangeboden als secretaris van de ambassadeur in Venetië. Hij gaat op het aanbod in, maar een ruzie twee jaar later leidt ertoe dat hij vanuit Venetië terugkeert in Parijs. Daar leert hij de wasvrouw Thérèse

---

¹ Zo schreef David Hume na een bezoek van Rousseau in een brief aan Adam Smith dat het Rousseau alleen om zichzelf te doen was en dat hij zich voelde aangevallen door alles en iedereen buiten hem. "Hij is een samenspel van aanstellerij, slechtheid, ijdelheid en onrust, met een snufje krankzinnigheid. Daar komt nog bij: ondankbaarheid en leugenachtigheid". (J.Y.T. Greig, *Letters of David Hume* (New York-Londen 1983, p.166-167)). Zie ook Paragraaf 2.1.4 (*Latere werk en Levenseinde*).

Levasseur kennen met wie hij een relatie begint. Samen krijgen zij vijf kinderen, de laatste in 1751, die allemaal worden afgestaan aan het vondelingenhuis.

Terug in Parijs vindt Rousseau aansluiting bij de literaire salons waar openlijk wordt gediscussieerd over onderwerpen als gelijkheid, vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting. Daar raakt hij bevriend met Diderot op wiens verzoek hij een artikel schrijft voor de *Encyclopédie*, de bijbel van het Verlichtingsdenken.

Rousseaus wending naar de filosofie wordt ingezet in 1749 wanneer hij een essay schrijft in het kader van een opstelwedstrijd van de Académie van Dijon. In zijn antwoord op de vraag '*Welke bijdrage heeft de versterkte positie van wetenschappen en kunsten geleverd aan de verfijning van de zeden?*', keert Rousseau zich tegen heersende Verlichtingsideeën van zijn tijd door te stellen dat de kunsten en de wetenschappen een zedelijk verval teweeg hebben gebracht. Hij wint met dit *Discours sur les sciences et les arts* in 1750 de eerste prijs en is op slag een beroemd schrijver.

In 1752 boekt Rousseau opnieuw een groot succes met zijn opera *Le Devin Du Village*. Datzelfde jaar volgt een iets minder succesvol toneelstuk getiteld *Narcisse ou l'Amant de lui-même*. Een jaar later mengt hij zich met *Lettre sur la Musique Française* in de zogeheten Buffonistenstrijd, de strijd rond de vraag of de Italiaanse opera beter is dan de Franse. Rousseau verdedigt dat in opera's de Italiaanse taal gebruikt moet worden, omdat alleen die 'zacht, klankvol, harmonisch en geaccentueerd' is.

2.1.3) Rousseau over politiek

In 1753 neemt Rousseau opnieuw deel aan een prijsvraag van de Académie van Dijon. In zijn antwoord op de vraag '*Wat is de oorsprong van de ongelijkheid tussen mensen en wordt zij gerechtvaardigd door de natuurwet?*' werkt Rousseau zijn concept van verval uit *Discours sur les sciences et les arts* verder uit. In zijn essay met de titel *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (in het Nederlands uitgegeven als *Vertoog over de Ongelijkheid*), schetst Rousseau een geschiedenis van de mens die loopt van de natuurstaat tot de burgerlijke maatschappij, een ontwikkeling die hij beschouwt als cultuurhistorisch verval.²

Vertoog over de Ongelijkheid wint geen prijs, maar de ideeën uit het essay vormen wel de basis voor wat waarschijnlijk Rousseaus bekendste politieke werk is geworden. Na *Julie ou la Nouvelle Héloïse* (1761) verschijnt in april 1762 *Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique*, later in het Nederlands uitgegeven als *Het Maatschappelijk Verdrag* of *Het Sociaal Contract*. In het laatstgenoemde werk schetst Rousseau een model voor een politieke samenleving dat als belangrijkste kernwaarden heeft het zelfbehoud van de mens te waarborgen en zijn vrijheid te garanderen.

Het Maatschappelijk Verdrag en het eveneens in 1762 uitgebrachte *Emile ou de l'Education* komen Rousseau in Frankrijk en omliggende landen op kritiek te staan. Politieke machthebbers verwijten hem dat *Het Maatschappelijk Verdrag* de legitimiteit

---

² Deze geschiedschrijving berust lang niet altijd op historische feiten. Rousseau gunt zich een grote mate van (filosofische) vrijheid. Zo schrijft hij dat men bij het onderzoek dat hij onderneemt '*moet beginnen alle feiten ter zijde te schuiven, omdat zij in het geheel de vraag niet raken*' en dat het '*niet om historische waarheden gaat*' (J. J. Rousseau, *Vertoog over de Ongelijkheid* (Boom 2003, p.59)).

van het koninklijk gezag ondergraaft. *Emile*, dat ingaat op de menselijke opvoeding, krijgt vooral uit christelijke kringen kritiek omdat Rousseau in het boek de principes van een natuurlijke religie uiteenzet die niet te verenigen zijn met christelijke geloofsovertuigingen. Wanneer het hoogste Franse rechtscollege, het Parlement van Parijs, Rousseau in juni 1762 voor beide werken veroordeelt, ziet hij zich gedwongen Parijs te ontvluchten.

2.1.4) Latere werk en levenseinde

Eenmaal weg uit Parijs komt Rousseau in Môtiers te wonen tot hij drie jaar later opnieuw moet vluchten nadat de inwoners van het dorp de ramen van zijn huis hebben ingegooid. Op uitnodiging van de Schotse filosoof David Hume trekt Rousseau naar Engeland waar hij begint aan het eerste deel van zijn *Confessions*. Het bezoek aan Engeland loopt echter uit op een ramp. Niet alleen spreekt Rousseau geen Engels, hij blijkt bovendien inmiddels een dusdanige achtervolgingswaan te hebben ontwikkeld, dat hij Hume ervan verdenkt betrokken te zijn bij een samenzwering tegen hem.

Na een ruzie met Hume keert Rousseau rond 1767 terug naar Frankrijk. Na enkele omzwervingen vestigt hij zich in 1770 in Parijs. In de jaren die volgen wijdt Rousseau zich aan plantenstudies en lezingen over zijn zielsgeschiedenis. Daarnaast bewerkt hij zijn eerder geschreven muziekartikelen tot een eigen encyclopedie, de *Dictionnaire de Musique* (1768). De laatste jaren van zijn leven trekt Rousseau zich steeds verder terug uit de openbaarheid.

De titels van zijn laatste geschriften geven blijk van het isolement waarin Rousseau terecht was gekomen. In 1776 voltooit hij *Dialogues, Rousseau juge de Jean-Jacques* en begint aan *Rêveries du promeneur solitaire*, een commentaar op zijn *Confessions*. De laatste maanden van zijn leven verblijft hij in Ermenonville. In juli 1778 overlijdt 'de eenzame wandelaar' Rousseau op 66-jarige leeftijd.

2.2) Probleemstelling

Als onderwerp voor deze scriptie is gekozen voor de politieke filosofie van Rousseau die in zijn tijd voor zoveel opschudding heeft gezorgd. Deze wordt besproken aan de hand van twee van zijn boeken:

Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes (1755)
(*Vertoog over de Ongelijkheid*)

Du Contrat Social ou Principes du Droit Politique (1762)
(*Het Maatschappelijk Verdrag*)

De nadruk zal liggen op *Het Maatschappelijk Verdrag*, maar bij de bespreking daarvan kan aan *Vertoog over de Ongelijkheid* (hierna: *Het Vertoog*) niet voorbij worden gegaan. De reden hiervoor is dat beide boeken als het ware in elkaar grijpen. In *Het Vertoog* schetst Rousseau een beeld van de burgerlijke samenleving als product van verval. In *Het Maatschappelijk Verdrag* biedt hij zeven jaar later een model voor een nieuw soort burgerlijke samenleving. Slaat men de kernwaarden van dit model erop na, dan valt op dat die overeenstemmen met de waarden die de burgerlijke samenleving volgens Rousseau in *Het Vertoog* heeft verloren. *Het Maatschappelijk Verdrag* is zodoende als een soort antwoord op *Het Vertoog* te beschouwen.

Als opzet voor deze scriptie is gekozen voor een filosofische reflectie. Deze is opgedeeld in een beschrijvend deel en een kritisch deel.

- In het beschrijvende deel worden de hoofdlijnen van *Het Vertoog* en *Het Maatschappelijk Verdrag* uiteengezet. Deze bespreking richt zich op twee hoofdvragen en twee subvragen.
  - **[Subvraag 1]:** *Wat zijn de kenmerken van de burgerlijke samenleving zoals Rousseau die schetst?*
  - **[Subvraag 2]:** *In hoeverre verschilt de burgerlijke samenleving zoals Rousseau die schetst van hoe de mens daarvoor leefde?*
  - **[Hoofdvraag 1]:** *Waarom beschouwt Rousseau de burgerlijke samenleving als product van verval?*
  - **[Hoofdvraag 2]:** *Hoe luidt Rousseaus antwoord in *Het Maatschappelijk Verdrag* op het probleem van verval?*
- In het kritische deel van deze reflectie zal Rousseaus antwoord uit Hoofdvraag 2 tegen het licht worden gehouden. Hierbij staat een derde hoofdvraag centraal:
  - **[Hoofdvraag 3]** *In hoeverre lost het antwoord dat Rousseau in *Het Maatschappelijk Verdrag* geeft het probleem van verval op?*

3) De burgerlijke maatschappij opnieuw uitgevonden

3.1) Vertoog over de ongelijkheid

Rousseau schrijft zijn *Vertoog over de Ongelijkheid* in 1755 naar aanleiding van een prijsvraag van de Académie van Dijon. De vraag die gesteld wordt luidt: "wat is de oorsprong van de ongelijkheid tussen mensen en wordt zij gerechtvaardigd door de natuurwet?" Rousseau begint *Het Vertoog* met een tweedeling tussen *natuurlijke* of *fysieke* ongelijkheid en *zedelijke* of *politieke* ongelijkheid. Vragen naar de oorsprong van de natuurlijke ongelijkheid is volgens hem zinloos, omdat het antwoord wordt gegeven door de definitie van het woord 'natuurlijk'. Zo is de ene mens van nature groter of sterker dan de andere. De politieke ongelijkheid berust daarentegen op overeenkomst, een onderlinge bewilliging waar sommigen voorrechten aan ontlene.

Volgens Rousseau bestaat tussen deze twee soorten ongelijkheid een zekere band waarbij de politieke de natuurlijke op een bepaald moment heeft verdrongen. De natuur is daarin onderworpen aan de wet, de van nature sterkere heeft zich ertoe gebracht de van nature zwakkere te gehoorzamen. Deze overgang hangt samen met een ontwikkeling die Rousseau schetst waarbij de mens, aanvankelijk een solitaire wilde levend in de natuurstaat, met anderen een burgerlijke samenleving is gaan vormen. Rousseau is niet de eerste die zich met dit concept van natuurstaat in verhouding tot de burgerlijke samenleving heeft beziggehouden. Filosofen als Thomas Hobbes, John Locke en Charles de Montesquieu gingen hem voor. Rousseau onderscheidt zich vooral doordat hij deze ontwikkeling niet zonder meer als positief beschouwt.

Waar onder anderen David Hume, Thomas Paine en William Godwin het sociale leven beschouwen als het hoogst mogelijke dat de mens kan bereiken en noodzakelijke voorwaarde voor de ontwikkeling van moraliteit en rationaliteit, waarschuwt Rousseau voor de negatieve kanten van het maatschappelijke leven. Hij sluit niet uit dat de mens middels het leven in een maatschappij nieuwe mogelijkheden heeft gekregen en dat zijn bewustzijn en rationaliteit tot ontwikkeling zijn gebracht. Deze ontwikkeling heeft volgens Rousseau echter een *denaturerend* effect gehad dat de mens ten slotte van zijn meest fundamentele eigenschappen heeft beroofd. Om dit laatste te begrijpen moet men volgens hem de mens zelf leren kennen en hoe deze zich in de loop der tijd heeft ontwikkeld. Deze ontwikkeling is hetgeen Rousseau in *Het Vertoog* uiteenzet.

3.1.1) De wilde

Cruciaal om Rousseaus visie op de menselijke natuur te begrijpen, is een uiteenzetting die hij geeft in zijn voorwoord bij *Het Vertoog*. Rousseau bespreekt welke natuurlijke eigenschappen de mens volgens hem bezit. De mens is allereerst een *redelijk* wezen. Er zijn echter twee eigenschappen die de rede voorafgaan. De eerste eigenschap betreft de drang naar welzijn en zelfbehoud. Dit wordt door Rousseau omschreven als *amour de soi*, een natuurlijk gevoel van zelfliefde dat de mens gemeen heeft met andere dieren en dat hem zorg doet dragen voor zijn zelfbehoud.

De tweede natuurlijke eigenschap die de rede voorafgaat, is het *mededogen* dat zorgt dat de mens er van nature een afkeer van heeft anderen te zien lijden. Dit

natuurlijke mededogen fungeert als rem op de drang naar zelfbehoud. De link tussen het mededogen en de drang naar zelfbehoud wordt gevormd door het *verstand*. In tegenstelling tot de dieren heeft de mens verder nog het vermogen *vrij te handelen* en de drang om zich te *vervolmaken*. Deze laatste eigenschap ligt volgens Rousseau ten grondslag aan alle andere menselijke vermogens.

Rousseau begint zijn wordingsgeschiedenis van de mens bij de *natuurstaat*: een hypothetische, voormaatschappelijke toestand vrij van politieke en intermenselijke verhoudingen. De *edele wilde* zoals Rousseau zich die voorstelt, had beperkte behoeften en leefde als dier dat slechts gewaarwordingen onderging. Zijn eerste en in feite enige zorg was om in leven te blijven. De aarde bezorgde de wilde de middelen die hij nodig had en zijn instincten brachten hem ertoe deze middelen te gebruiken. Verlangen en behoeften vielen bij de wilde samen: hij had nodig wat hij verlangde en hij verlangde hetgeen hij nodig had. Weldra deden zich de eerste obstakels voor die zorgden dat de wilde zich moest gaan oefenen. Hij leerde hierbij de natuurlijke hulpmiddelen uit zijn omgeving te gebruiken zoals takken en stenen.

Naarmate de menselijke soort zich uitbreidde, kwam de wilde vaker in contact met soortgenoten. Deze omgang met anderen bracht hem tot *reflectie*. Zo leerde hij verschillen en gelijknissen met anderen te herkennen en hoe hij voordeel kon halen uit samenwerking. Met het inzicht nam ook zijn vaardigheid toe waardoor de wilde leerde hulpmiddelen te maken die complexer waren dan de middelen die de natuur ter hand stelde. Rond dezelfde tijd begonnen de eerste gezinnen zich te vestigen en maakte het gevoelsleven een eerste ontwikkeling door. De eerste tekenen van ongelijkheid deden zich aan doordat man en vrouw binnen deze kleine gemeenschappen verschillende taken op zich gingen nemen. Geholpen door zijn groeiende vindingrijkheid leerde de wilde gereedschappen te maken die hem in staat stelden deze taken sneller te vervullen. Hierdoor hield hij meer tijd over om zich van gemakken te voorzien.

De introductie van gemaksgoederen zorgde volgens Rousseau echter dat de mens zich een eerste juk op de hals haalde dat hem lichamelijk en geestelijk krachtelozer maakte. Hoewel de 'gezinswilde' al niet meer te vergelijken was met de solitaire wilde van voorheen, waren zijn behoeften tot dan toe beperkt gebleven. De intrede van gemaksgoederen bracht hier verandering in. Naarmate de mens meer gebruik ging maken van gemaksgoederen, ontnam de gewenning er gaandeweg alle bekoring aan. Op den duur groeiden de gemaksgoederen uit tot echte (kunstmatige) behoeften naast de behoeften die de mens van nature bezat.

*"Het gemis (van deze goederen) werd schrijnender dan het bezit aangenaam was. Het verlies maakte ongelukkig, zonder dat het bezit gelukkig maakte."*³

3.1.2) Een evenwichtige verhouding

De ontwikkeling van de mens nam vervolgens een vlucht door geologische veranderingen die ertoe leidden dat grotere groepen mensen bij elkaar kwamen te wonen. Er ontstonden naties op basis van een eenheid van zeden en karakter. Hoewel de

---

³ J. J. Rousseau, *Vertoog over de Ongelijkheid* (Boom 2003, p.102)

mens op dat moment al in zekere mate gedenatureerd was, bestond binnen deze vroege samenlevingen aanvankelijk nog een evenwichtige verhouding tussen de natuurlijke impulsen van zelfbehoud (*amour de soi*) en mededogen enerzijds en de drang tot zelfontwikkeling anderzijds. Een drietal ontwikkelingen zorgde echter dat dit evenwicht voorgoed verstoord raakte, namelijk de behoefte aan *publieke achting*, het machtig worden van *ijzer-* en *bodembewerking* en de intrede van *eigendom*.

Naarmate grotere groepen mensen bij elkaar kwamen te wonen, breidde het aantal onderlinge contacten zich uit. Waar de edele wilde anderen alleen opzocht als hij hen nodig had om een gezamenlijk doel te bereiken, ging men het niet kunnen spreken van een ander nu als gemis ervaren. Men kreeg behoefte aan contact en behoefte gezien te worden met en door anderen. Dit had echter tot gevolg dat de natuurlijke zelfliefde van het *amour de soi* ontspoorde en het *amour propre* op de voorgrond trad, een eigenliefde bestaande in de behoefte aan publieke achting.

Waar de edele wilde om zijn *amour de soi* te bevredigen was aangewezen op zijn eigen handelen, was de mens voor bevrediging van zijn *amour propre* afhankelijk van (het oordeel van) anderen. Volgens Rousseau was hiermee de eerste echte stap naar ongelijkheid en ondeugd een feit. Zodra men elkaar op waarde ging schatten, zodra het idee van aanzien zich vastzette in het brein, meende iedereen aanspraak op aanzien te kunnen maken. Benadeling werd ervaren als een vorm van minachting, die moest worden afgestraft. Zodoende werd de van nature goede mens, de van nature met mededogen begiftigde mens, wreed en bloeddorstig.

De onderlinge gelijkheid kreeg een tweede tegenslag te verwerken en het evenwicht tussen natuurlijke impulsen en zelfontwikkeling raakte definitief verstoord, toen de mens ijzer leerde te bewerken. Op het moment dat mensen nodig waren om ijzer te smeden, waren anderen nodig om de voedselvoorziening op zich te nemen. Hierdoor ontstond arbeidsverdeling. Toen men vervolgens leerde het ijzer te gebruiken om de bodemopbrengsten te vergroten, ontstond behoefte aan verdeling van bouwgrond. Het eigendom en het eigendomsrecht deden hun intrede. Met het eigendom kwam de 'echte' burgerlijke samenleving tot stand: de samenleving waarin onderscheid werd gemaakt tussen 'ik' en 'de ander' doordat iemand een domein afbakende en zo zijn eigenheid gelijkstelde met zijn eigendom.

"De ware grondlegger van de burgerlijke maatschappij: dat was hij die als eerste een stuk grond omheinde, zich verstoutte te zeggen 'Dit is van mij', en onnozelaars trof die hem geloofden. Hoeveel misdaden, oorlogen, moordpartijen, ellende en verschrikkingen zouden de mens niet gespaard zijn gebleven als iemand toen de palen had uitgerukt (...) en zijn medemensen had toegeroepen: 'luister niet naar deze bedrieger; jullie zijn verloren als jullie vergeten dat de vruchten van de aarde van iedereen zijn en dat de aarde van niemand is.'"⁴

De onderlinge gelijkheid raakte onherstelbaar aangetast toen men vervolgens bepaalde talenten meer ging waarderen dan andere. Deze ontwikkeling stelde sommigen in staat

---

⁴ J. J. Rousseau, *Vertoog over de Ongelijkheid* (Boom 2003, p.97)

zich te verrijken ten koste van anderen. Hiermee werd een fundamentele vorm van ongelijkheid tot stand gebracht tussen bezitter en niet-bezitter, arm en rijk. Het hebben van de talenten die voordeel opleverden, of althans doen alsof men deze talenten bezat, werd essentieel. Dit leidde tot list en bedrog en alle daarmee gepaard gaande ondeugden die de mens, wiens natuurlijke goedheid al was aangevreten, nog verder aantastten.

"Voorts zien we de mens, voordien vrij en zelfstandig, nu door een groot aantal nieuwe behoeften onderworpen aan de hele natuur en vooral aan zijn soortgenoten waarvan hij in zeker opzicht de slaaf wordt, zelfs als hij hun meester wordt. Als hij rijk is, heeft hij hun verdiensten nodig, als hij arm is hun hulp en bij middelmatig bezit kan hij het evenmin zonder hen stellen. Hij moet hen voortdurend trachten te betrekken bij zijn lot waardoor hij bedrieglijk en gekunsteld wordt tegen de een en heerszuchtig en wreed tegen de ander."⁵

3.1.3) Usurpatie door de rijken

De verstoring van de gelijkheid werd gevolgd door wat Rousseau 'de vreselijkste chaos' noemt, namelijk de *usurpatie door de rijken* die het natuurlijke mededogen verstoorde en 'de gerechtigheid deed zwijgen'. Mensen die de genoegens van rijkdom hadden geproefd, raakten eraan gewend anderen aan zich te onderwerpen. Zich ervan bewust dat hun rijkdom constant werd bedreigd door rovers, bedachten de rijken de 'ultieme list'. Zij maakten hun tegenstanders wijs dat een oorlog naderde die alleen overwonnen kon worden door een contract aan te gaan. Middels dit contract werd de burgerlijke samenleving bezegeld. De wetten die hieruit voortvloeiden versterkten de positie van de rijken alleen maar verder en wisten de natuurlijke vrijheid onherstelbaar te vernietigen.

De vestiging van de eerste maatschappij bracht voor anderen de noodzaak mee zich ook te verenigen in een groep. Alleen op die manier kon men weerstand bieden aan de vereende krachten van vijandige groepen. Zodoende ontstonden steeds meer maatschappijen en werd het burgerlijk recht de gemeenschappelijke leefregel. Binnen deze maatschappijen konden de leden aanvankelijk voor alle ambten worden gekozen. Een nieuw soort ongelijkheid ontstond tussen (politiek) machtigen en onmachtigen. Met de tijd viel de keuze vaker op ouderen waardoor vaker verkiezingen moesten worden gehouden. Om een einde te maken aan de periodes van onrust tussen deze verkiezingen door, stemde het volk er uiteindelijk mee in de ambten erfelijk te maken.

De binding van de ambten aan families en personen had tot gevolg dat politieke leiders hun ambt als familiegoed gingen beschouwen. De machtigen begonnen zich als de eigenaren te zien van een volk dat zij als slaven behandelden. Het derde stadium binnen de geschiedenis van de ongelijkheid was hiermee aangebroken. Via arm versus rijk en machtig versus onmachtig was de samenleving aanbeland bij de hoogste graad van ongelijkheid: de tegenstelling meester versus slaven. Bij een volk dat in dit stadium is aanbeland, zal volgens Rousseau ten slotte het despotisme de kop opsteken. Een leider die zijn volk alleen nog als slaven beschouwt, verhoudt zich tot hen als tiran. Op het moment dat de despoot zijn intrede doet, worden regering en wetten, zeden en deugden

---

⁵ J. J. Rousseau, *Vertoog over de Ongelijkheid* (Boom 2003, p.109)

weggevaagd. Blinde gehoorzaamheid is de enige 'deugd' die het volk dan nog rest.

Na drie stadia van ongelijkheid keren we zodoende uiteindelijk terug naar een nieuw stadium van gelijkheid, onvergelijkbaar met de gelijkheid binnen de natuurstaat. Onder de despoot is iedereen gelijk omdat iedereen in feite niets is. Men kent geen andere wet dan de wil van de despoot en de despoot kent geen andere regel dan wat zijn hartstochten hem ingeven. Hier keert het recht van de sterkste terug en zijn het begrip van het goede en de beginselen van rechtvaardigheid volledig weggevaagd. Alles keert terug naar een nieuw soort natuurstaat, alleen niet de natuurstaat in zuivere vorm, maar als vrucht van een overdaad aan verderf.

3.1.4) De samenleving als verval

Samenvattend heeft de burgerlijke samenleving er volgens Rousseau toe geleid dat de mens zijn natuurlijke vrijheid en goedheid is verloren. De mens is een *gekunsteld dier* geworden dat is overgeleverd aan behoeften die hem aanzetten tot list, bedrog en bloeddorstigheid. Tegelijkertijd is een fundamentele ongelijkheid tot stand gekomen.⁶ De vraag die opkomt is dan of en hoe dit tijdsgekeer kan worden. Sommige critici hebben uit Rousseaus positieve omschrijving van de edele wilde afgeleid dat hij een terugkeer naar de (hypothetische) toestand van de natuurstaat zou voorstaan. Zo schreef Rousseaus grote rivaal Voltaire hem in een brief:

*"Ik heb je nieuwe boek tegen het menselijk ras ontvangen, waarvoor mijn dank. (...) Nog nooit heeft iemand met zoveel slimheid getracht ons allen in barbaren te veranderen. Het lezen van het boek doet men ernaar verlangen op vier benen te gaan lopen. Jammer genoeg ben ik die mogelijkheid al ruim zestig jaar kwijt."*⁷

Dit is echter niet hetgeen waar het Rousseau in *Het Vertoog* om te doen is. Zoals zal blijken bij de bespreking van *Het Maatschappelijk Verdrag* is een terugkeer naar de leeftoestand van de edele wilde volgens hem zelfs niet mogelijk. Waar het Rousseau vooral om te doen lijkt, is zijn lezers te waarschuwen de burgerlijke maatschappij niet zoals veel Verlichtingsdenkers zonder meer als positieve verworvenheid te beschouwen, als een *voortgang* die de mens heeft verrijkt. Rousseau laat in *Het Vertoog* ook niet na enkele van zijn voorgangers te bekritisieren. Vooral Thomas Hobbes komt aan de orde.

Hobbes meent dat de mens vreedzaam met anderen zou kunnen leven en mensen van nature gelijk zijn. Schaarste aan goederen, gepaard aan de menselijke begeerten en hartstochten waaronder wantrouwen en trots, leidt echter tot een oorlog van allen tegen allen binnen de natuurtoestand. Zijn drang tot zelfbehoud maakt dat de mens hierbij uiteindelijk met anderen overeenkomt afstand te doen van het onbeteugeld nastreven van zijn eigen verlangens en een samenleving vormt. De mens binnen de natuurstaat is zodoende in Hobbes visie 'slecht' en pas middels de vorming van een samenleving wordt

---

⁶ Hier moet Rousseaus onderscheid tussen natuurlijke en politieke (on)gelijkheid voor ogen worden gehouden. Rousseau meent niet dat ongelijkheid pas tot stand is gekomen met de burgerlijke maatschappij. Met de burgerlijke maatschappij is een politieke ongelijkheid tot stand gekomen die de natuurlijke ongelijkheid sterk heeft vergroot.

⁷ Les Délices (Genève), 30 augustus 1755

hij 'goed'. Rousseau keert dit beeld om.

Volgens Rousseau is de mens van nature goed en maakt zijn natuurlijke mededogen dat hij anderen geen kwaad wil doen. De hartstochten die de mens 'slecht' maken, ontwakken met het menselijk verstand. Dit is het moment waarop de mens met anderen gaat samenleven en tot reflectie wordt gebracht. De ware oorlog van allen tegen allen is voor Rousseau eigenlijk de burgerlijke samenleving die Verlichte denkers als Hobbes zo hoog in het vaandel hebben staan. De burgerlijke samenleving heeft de mens nieuwe mogelijkheden gegeven, maar hem tegelijkertijd beroofd van zijn natuurlijke goedheid en vrijheid en een fundamentele ongelijkheid tot stand gebracht.

Het antwoord op de vraag hoe de mens vanaf hier verder moet, vindt men het meest uitgebreid beantwoord in *Het Maatschappelijk Verdrag*. Hierin pakt Rousseau zeven jaar na *Het Vertoog* als het ware de draad weer op.

3.2) Het maatschappelijk verdrag

Waar Rousseau de burgerlijke samenleving in *Het Vertoog* omschrijft als 'list' van de rijken, schetst hij in *Het Maatschappelijk Verdrag* een samenleving die men als een soort 'tegenlist' zou kunnen zien. Rousseau zoekt een antwoord op het probleem van verval uit *Het Vertoog* niet in een terugkeer naar de solitaire leeftoestand van de edele wilde, maar in een andere inrichting van de maatschappij. De mens, zo stelt Rousseau aan het begin van *Het Maatschappelijk Verdrag*, is op een punt beland waar een solitair leven in de natuurstaat niet meer mogelijk is. Bepaalde hindernissen die niet met individuele krachten overwonnen kunnen worden, hebben dit onmogelijk gemaakt.

Omdat het individu geen nieuwe krachten in het leven kan roepen, is de enige oplossing voor de mens zijn bestaande krachten te bundelen met anderen. De mens is min of meer gedwongen geraakt met anderen samen te werken en samen te leven. De uitdaging is daarom niet het gemeenschapsleven zo veel mogelijk af te breken, maar om het op een andere manier op te bouwen. Het belangrijkste is hierbij dat ieders zelfbehoud gewaarborgd moet worden zonder te ontsporen en tegelijkertijd ieders vrijheid verzekerd moet zijn.⁸

"Het gaat erom een vorm van samenleven te vinden die met alle gemeenschappelijke kracht de persoon en de goederen van iedere deelgenoot verdedigt en waardoor ieder, in de vereniging met allen, toch slechts aan zichzelf gehoorzaamt en even vrij blijft als tevoren".⁹

3.2.1) Natuurlijke en burgerlijke vrijheid

Het antwoord op dit probleem moet volgens Rousseau worden gezocht in de sluiting van een *maatschappelijk verdrag*, een verdrag tussen vrije individuen op basis van de kernwaarden gelijkheid en wederkerigheid. De individuen die hierbij betrokken zijn, de

---

⁸ Omdat Rousseau opmerkt dat vrijheid niet kan bestaan zonder gelijkheid, moet men hier ook het waarborgen van gelijkheid bij rekenen. Die gelijkheid bestaat er niet in dat macht en rijkdom gelijk moeten zijn verdeeld, maar dat machtsuitoefening geweldloos moet zijn en alleen geschiedt op basis van (legitieme) functie en wetten (J. J. Rousseau, *Het Maatschappelijk Verdrag* (Boom 2008, p.93)).

⁹ J. J. Rousseau, *Het Maatschappelijk Verdrag* (Boom 2008, p.56)

deelgenoten, brengen heel hun persoon en heel hun kunnen in onder de hoogste leiding van de *algemene wil* die zich richt op het *algemeen belang*. Het is niet mogelijk om bij de sluiting van dit verdrag voorbehouden te maken: de inbreng betreft een volledige vervreemding van het individu aan het collectief. Deze vervreemding moet zo worden verstaan dat men, door zich aan het verdrag te binden, instemt met de ontkenning van de particulariteit, oftewel de prioriteit van het eigen belang. De persoon in kwestie bepaalt vanaf dat moment het algemeen belang, als zijn eigen belang.¹⁰

Deze 'vervreemding' lijkt moeilijk te verenigen met vrijheid, maar waar het in feite op neerkomt, is dat men een bepaald soort vrijheid inruilt voor een ander soort. Met de sluiting van het maatschappelijk verdrag wordt de natuurtoestand verlaten en de burgerlijke toestand in het leven geroepen. Hiermee correspondeert het opgeven van de *natuurlijke vrijheid* met het daaraan verbonden onbepaalde recht op wat men begeert in ruil voor de *burgerlijke vrijheid* met het daarmee gepaard gaande onbepaalde recht op alles wat men bezit. De natuurlijke vrijheid is het soort vrijheid dat de edele wilde uit *Het Vertoog* genoot, namelijk een totale onafhankelijkheid van anderen. Deze mate van onafhankelijkheid is voor de moderne mens zoals gezegd niet langer houdbaar. De burgerlijke vrijheid die men krijgt in ruil voor de natuurlijke vrijheid, betreft een niet onderworpen zijn aan anderen, oftewel aan vreemde krachten van buitenaf.

Deze overgang van natuurlijke naar burgerlijke toestand brengt in de mens een verandering teweeg. Hij vervangt in zijn gedrag instinct door rechtvaardigheid en geeft zijn handelingen een zedelijk karakter dat eerder ontbrak. De roep van de plicht neemt de plaats in van de fysieke aandrift en het recht die van het begeren. De mens ziet zich vanaf dat moment gedwongen op basis van andere beginselen te handelen en zijn rede te raadplegen voor hij naar zijn neigingen luistert. Door zich onder de hoogste leiding van de algemene wil te plaatsen, komt de deelgenoot in een situatie waarin hij eigenlijk alleen zichzelf gehoorzaamt. Hoe dit precies in elkaar zit, wordt duidelijk wanneer twee elementen van Rousseaus politieke systeem onder de loep worden genomen, namelijk de al genoemde *algemene wil* en daarnaast *de soeverein*.

3.2.2) De soeverein

De sluiting van het maatschappelijk verdrag brengt een eenheid tot stand die Rousseau *volk, republiek of politiek lichaam* noemt. Dit lichaam beschouwt hij als een morele persoon die een actieve en een passieve dimensie kent. De actieve dimensie treedt naar voren wanneer het politieke lichaam handelend optreedt. In deze hoedanigheid wordt het *de soeverein* genoemd. De soeverein wordt gevormd door alle deelgenoten van het maatschappelijk verdrag die gezamenlijk de naam *volk* dragen.¹¹ Deelnemend aan de soeverein worden zij *burgers* genoemd. Het politieke lichaam handelt door wetten tot

---

¹⁰ Zoals later nog zal blijken, is het volgens Rousseau niet mogelijk de drang naar eigen belang uit te bannen. Zijn antwoord op dit probleem is het algemeen belang *als* het eigen belang te bepalen.

¹¹ Men moet de soeverein niet gelijkstellen aan een bepaald politiek lichaam. De soeverein *is* niet de regering, of de volksvergadering. De soeverein is meer een metafysische entiteit met een wil die tot uitdrukking wordt gebracht door de burgers die op hun beurt wel een politiek lichaam vormen, namelijk de volksvergadering.

stand te brengen. Deze wetgevende macht is ondeelbaar en onvervreemdbaar.¹² Het feitelijk schrijven van de wet moet door *de wetgever* worden gedaan, een buitengewoon man in de staat. De overige burgers als verenigd in de volksvergadering hebben tot taak de wetten middels stemming al dan niet aan te nemen.

De passieve dimensie van het politieke lichaam wordt door Rousseau *de staat* genoemd. De staat wordt net als de soeverein gevormd door alle deelgenoten die in deze hoedanigheid *onderdanen* worden genoemd. Deze dimensie van het politieke lichaam is passief in de zin dat de onderdanen de wetten gehoorzamen die zij als burgers tot stand hebben gebracht. Zodoende grijpen beide dimensies van het politieke lichaam in elkaar en is de (burgerlijke) vrijheid van alle deelgenoten gewaarborgd. Als burgers geven de deelgenoten hun vrijheid concreet gestalte door wetten tot stand te brengen die zij als onderdanen gehoorzamen. Zodoende gehoorzamen de deelgenoten alleen zichzelf.

Tegelijkertijd wordt het zelfbehoud van de deelgenoten gewaarborgd doordat het politieke lichaam zich inzet de deelgenoten te beschermen tegen aanvallen van buitenaf en particularismen van binnenuit.

3.2.3) De algemene wil en de bijzondere wil

De soeverein brengt wetten tot stand op basis van de *algemene wil*. Dit is een van de meest gecompliceerde begrippen uit Rousseaus politieke filosofie, maar tevens een van de belangrijkste. Deze algemene wil is de wil van de soeverein en daarmee de wil van de deelgenoten die in hun hoedanigheid van burger deel uitmaken van de soeverein. De algemene wil is gericht op het *algemeen belang* of ook wel het *algemeen welzijn*, wat vertaald kan worden als datgene wat nodig is om de staat en de burgerlijke vrijheid te waarborgen. De algemene wil heeft volgens Rousseau daarmee altijd de juiste gerichtheid, omdat de deelgenoten er alles aan gelegen is om de staat en hun vrijheid te behouden. Zodoende is de algemene wil datgene wat iedereen diep van binnen wil.

Het probleem is nu dat de deelgenoten niet alleen delen in de algemene wil, maar ook nog een *bijzondere* of *individuele wil* hebben. Dit is de wil waarin het eigen belang van de deelgenoten terugkomt. Terwijl de algemene wil zich richt op het algemeen belang, is de bijzondere wil gericht op het belang van de particuliere deelgenoot dat slechts bij toeval overeenstemt met het algemeen belang. De bijzondere willen kunnen hierdoor problemen opleveren, maar tegelijkertijd zijn zij onontbeerlijk. Alleen door de burgers te raadplegen in de volksvergaderingen en onderlinge verschillen tussen hun meningen weg te strepen, kan men volgens Rousseau de algemene wil achterhalen.

De bijzondere willen zijn zodoende cruciaal voor concrete politieke besluitvorming. Tegelijkertijd zorgen zij echter dat de deelgenoten hun persoonlijke voorkeuren soms voor het algemeen belang aanzien. Dit kan tot problemen leiden.

---

¹² In de term 'wetgevende macht' moet niet worden gelezen dat Rousseau een deling van machten over verschillende (staats)lichamen voorstaat zoals Montesquieu. Een deling gaat volgens Rousseau uit van de onjuiste veronderstelling dat de soevereiniteit naar object verdeeld kan worden. Machten zoals de uitvoerende en rechtsprekende macht zijn volgens hem slechts bijzondere toepassingen van de wet en ondergeschikt aan de wetgevende macht van de soeverein. Rousseaus beschouwingen hieromtrent lijken overigens niet helemaal consistent. Later in het boek zegt hij dat soeverein en regering de grenzen van hun bevoegdheden in acht moeten nemen en evenredigheid moet bestaan tussen soeverein, regering en volk.

3.2.4) Gedwongen vrij te zijn

De tweedeling tussen algemene wil en bijzondere wil brengt Rousseau tot enkele boude uitspraken. Ten eerste streeft de soeverein volgens Rousseau altijd het juiste na. Dit komt doordat hij door de algemene wil wordt gedreven die altijd het algemeen belang nastreeft. Om die reden hoeft de soeverein volgens Rousseau ook geen waarborgen te stellen om te voorkomen dat hij het belang van de deelgenoten schaadt. De soeverein kan volgens hem geen belang hebben dat in strijd is met dat van de deelgenoten. Dit laatste geldt niet voor de deelgenoten zelf die ook nog een bijzondere wil hebben die hen ertoe kan aanzetten persoonlijke voorkeuren voor het algemeen belang aan te zien.

Om dit laatste te ondervangen moet het maatschappelijk verdrag volgens Rousseau de mogelijkheid bevatten deelgenoten desnoods te dwingen de algemene wil te volgen. Dit betekent volgens hem niets anders dan dat men hen '*zal dwingen vrij te zijn*'.¹³ Rousseau bedoelt hiermee dat deelgenoten soms dwalen omtrent hetgeen zij eigenlijk willen. Een deelgenoot dwingen vrij te zijn, betekent hem te helpen zijn wil naar zijn rede te zetten, oftewel hem tot inzicht te brengen wat de algemene wil voorschrijft. Dit betekent dat men de 'dwalende' niet aantast in zijn vrijheid, maar zijn vrijheid juist garandeert door hem tot inzicht te brengen wat de algemene wil (die ook zijn wil is) voorschrijft en daarmee wat vrijheid in het concrete geval inhoudt.

Dit dwingen tot vrijheid treft de deelgenoten zowel in hun hoedanigheid van burger als in die van onderdaan. De wetten die tot stand worden gebracht 'dwingen' de onderdaan vrij te zijn, doordat hij gehouden is ze te gehoorzamen als producten van de algemene wil die tevens zijn wil is. Tegelijkertijd kan de burger gedwongen worden vrij te zijn in die zin dat bij stemming in de volksvergadering de minderheid zal moeten toegeven dat zij zich in de algemene wil heeft vergist en zich daarmee heeft vergist in wat vrijheid in het concrete geval betekent.

3.2.5) De regering

Een belangrijke rol is vervolgens weggelegd voor *de regering*. Zoals gezegd spreekt de soeverein zich uit over het algemeen belang in de vorm van wetten. Omdat de soeverein het algemeen belang nastreeft, kan het object van de wetten ook alleen algemeen zijn.¹⁴ Anders gezegd: de wetten kunnen zich niet uitspreken over bepaalde personen en hen opdragen wat zij moeten doen. Dit brengt de noodzaak mee van een schakel tussen de algemene wet en de concrete onderdaan. Hier komt de *vorst, regering, of uitvoerende macht* in het spel. De regering, wiens leden Rousseau *magistraten, koningen, of bestuurders* noemt, is belast met de bijzondere toepassing van de algemene wetten en het handhaven van de burgerlijke vrijheid.

Een regering kan verschillende vormen aannemen waarbij Rousseau opmerkt dat voor iedere staat één goede regering bestaat, maar niet één goede regering voor alle staten. Verschillen in omvang, klimaat, interne verhoudingen en andere variabelen maken dit onmogelijk. Dit neemt niet weg dat er grondbeginselen zijn voor het vormen

---

¹³ J. J. Rousseau: *Het Maatschappelijk Verdrag* (Boom 2008, p.60)

¹⁴ Indien de soeverein zich uitsprekt over bijzondere objecten is volgens Rousseau geen sprake van wetten, maar van beschikkingen. Er is dan geen sprake van een daad van soevereiniteit, maar van bestuur.

van een goede regering. Zo houdt een regering minder kracht over om op te treden naarmate zij meer ambtsdragers moet aansturen en moet een regering in kracht toenemen wanneer de bijzondere willen minder op de algemene zijn betrokken. Hoe groter een volk is, hoe sneller dit het geval zal zijn. Tot slot is een regering sterker naarmate haar aantal ambtsdragers kleiner is. Deze regels maken dat voor een groot volk een monarchie het beste is, voor een middelgroot volk een aristocratie en voor een klein volk een democratie.

Belangrijk is hierbij dat de regering en de soeverein niet moeten proberen de grenzen van hun bevoegdheid te overschrijden. Als de regering wetten wil maken, of de soeverein wil regeren, treedt wanorde op. Het probleem is nu dat een regering volgens Rousseau *altijd* erop gericht is verzet te plegen tegen de soeverein. Dit komt doordat in haar ambtsdragers drie willen zijn vertegenwoordigd, namelijk de algemene, de bijzondere van de ambtsdragers en de bijzondere van de regering. Deze laatste is gericht op het eigen belang van de regering, namelijk haar eigen instandhouding. Deze wil is noodzakelijk voor de regering om als staatslichaam een eigen bestaan te kunnen leiden. Deze willen leven constant op gespannen voet met elkaar, waarbij de bijzondere willen verzet plegen tegen de algemene wil.

Deze bijzondere aard maakt dat iedere regering vanaf haar ontstaan erop gericht is de algemene wil te onderdrukken en het maatschappelijk verdrag te verbreken. De regering zal deze strijd uiteindelijk altijd winnen, omdat er binnen de staat geen wil is van een ander lichaam die weerstand kan bieden. Deze overwegingen maken dat het volgens Rousseau geen zin heeft te 'mijmeren' over de vraag hoe een staat het eeuwige leven kan worden gegeven. Net als het menselijk lichaam begint het staatslichaam te sterven vanaf de geboorte. Het enige dat men kan doen, is de dood van het staatslichaam zo lang mogelijk uitstellen door de constitutie zo doordacht mogelijk te maken.

3.2.6) De bijzondere instanties

De kern van Rousseaus antwoord op het probleem van verval is hiermee blootgelegd. In het laatste deel van *Het Maatschappelijk Verdrag* bespreekt hij nog enkele onderwerpen en bijzondere instanties die ik, in het kader van volledigheid, niet ongenoemd wil laten. In de eerste plaats betreft dit *de dictator*. De formele weg van wetgeving kent volgens Rousseau een zekere orde en traagheid waarop men soms niet kan wachten. Men moet in bepaalde gevallen snel kunnen handelen, met name in situaties waarin *'het heil van het vaderland op het spel staat'*.¹⁵

Afhankelijk van het soort gevaar kan de macht van de regering geconcentreerd worden bij een of twee van haar leden, of een opperste gezaghebber worden benoemd. Deze opperste gezaghebber heeft als belangrijkste bevoegdheden dat hij de wetten kan doen zwijgen en het soeverein gezag kan opschorten. Zo'n opschorting is volgens Rousseau niet in strijd met de algemene wil, omdat de algemene wil het behoud van de staat voorop zal stellen. De opschorting betekent evenmin de afschaffing van het wetgevend gezag, maar alleen dat zij tijdelijk niet tot spreken kan worden gebracht. Deze opschorting moet tijdelijk zijn, omdat de dictatuur anders tiranniek wordt.

---

¹⁵ J. J. Rousseau, *Het Maatschappelijk Verdrag* (Boom 2008, p.168-169)

Een volgende bijzondere taak is weggelegd voor wat Rousseau *het tribunaat* noemt. Deze instelling dient de verhoudingen tussen de bestanddelen van de staat te herstellen indien deze dreigen te ontsporen. Soms zal zij de soeverein tegen de regering moeten beschermen, soms de regering tegen het volk en andere keren zal zij het evenwicht aan beide kanten moeten herstellen. Dit tribunaat moet onafhankelijk zijn en mag zodoende geen aandeel in wetgevende of uitvoerende macht hebben. Om te zorgen dat het tribunaat geen misbruik gaat maken van zijn macht moet men zorgen dat er altijd periodes zijn waarin het tribunaat buiten werking wordt gesteld.

Tot slot is een bijzondere taak weggelegd voor *de censor*. Deze dient te waken over de moraliteit binnen de samenleving en de openbare mening tot uitdrukking te brengen. De publieke opinie vormt volgens Rousseau de basis voor de moraliteit van een volk en door deze opinie bij te sturen kan de moraliteit worden bijgestuurd. Deze censor moet niet worden gezien als toezichthouder op de mening van het volk, maar als de vertolker ervan. Voor alle volken geldt namelijk dat de publieke opinie bepaalt waar men behagen in schept, maar mensen kunnen zich vergissen in wat de publieke opinie is. De censor moet daarom zorgen dat deze opvattingen, en daarmee de zeden, niet ontaarden. In sommige gevallen betekent dit dat hij de zeden zal moeten vastleggen.

3.2.7) De burgerlijke godsdienst

In het laatste hoofdstuk van *Het Maatschappelijk Verdrag* behandelt Rousseau de vraag welke godsdienst het beste strookt met de door hem geschetste gemeenschap. Hierbij plaatst hij godsdienst in dienst van de politieke gemeenschap door geloof en het zijn van een goede burger in elkaar te laten grijpen. Voor de staat is het van belang, zo stelt Rousseau, dat iedere burger een godsdienst heeft die hem zijn plichten liefdevol doet vervullen. De inhoud van die godsdienst gaat de staat in principe niet aan, met uitzondering van de leerstellingen die betrekking hebben op de zedelijkheid en de plichten die de gelovige gehouden is te vervullen tegenover anderen. Voor het overige kan iedereen denken zoals het hem goeddunkt.

De enige taak van de soeverein op dit punt is ervoor te zorgen dat de onderdanen goede burgers zijn. Hiertoe dient de soeverein artikelen vast te stellen, niet als godsdienstige leerstellingen, maar als uitingen van gevoelens van maatschappelijkheid zonder welke het onmogelijk is een goede burger en onderdaan te zijn. Wie zich niet gedraagt naar deze artikelen kan worden verbannen, niet omdat hij goddeloos handelt, maar omdat hij *onmaatschappelijk* handelt.

4) Herstel na verval

4.1) De burgerlijke samenleving 2.0

Nu de hoofdlijnen zijn geschetst van het project dat Rousseau met *Vertoog over de Ongelijkheid* en *Het Maatschappelijk Verdrag* onderneemt, kunnen de eerste twee hoofdvragen en subvragen uit Paragraaf 2.2 (*Probleemstelling*) worden beantwoord. Subvragen 1 en 2 zullen in Paragraaf 4.1.1 aan bod komen, Hoofdvraag 1 in Paragraaf 4.1.2 en Hoofdvraag 2 tot slot in Paragraaf 4.1.3.

4.1.1) Vervreemd van de eigen natuur

De burgerlijke samenleving zoals Rousseau die schetst in *Vertoog over de Ongelijkheid* wordt gekenmerkt door een fundamentele ongelijkheid en een gebrek aan vrijheid van haar leden. De mensen die deel van haar uitmaken zijn verwickeld in een constante strijd om elkaar te overheersen. Deze zucht naar macht en rijkdom is het resultaat van een proces waarbij de mens zijn solitaire leeftoestand in de natuurstaat heeft opgegeven en met anderen is gaan samenleven. Tijdens deze ontwikkeling is de mens vervreemd geraakt van zijn eigen natuur doordat eigenliefde (*amour propre*: een verlangen naar aanzien) en eigendom hun intreden hebben gedaan.

De edele wilde levend in de natuurstaat had volgens Rousseau genoeg aan zijn natuurlijke behoeften van zelfbehoud (*amour de soi*) en mededogen. Deze stelden hem in staat te overleven en dat was voor hem voldoende. Hij verlangde naar hetgeen hij nodig had en had nodig datgene waar hij naar verlangde. De verlangens naar aanzien, rijkdom en macht die de mens van de burgerlijke maatschappij kenmerken, waren de wilde vreemd. Dit kwam doordat hij nog niet tot reflectie was gebracht. Zijn verstand was nog niet tot ontwikkeling gekomen en hij vergeleek zijn situatie nog niet met die van zijn medemensen.

De wilde was nog niet onderhevig aan machtsverhoudingen zoals de mens van de burgerlijke maatschappij waardoor hij een natuurlijke vrijheid en (politieke) gelijkheid genoot in tegenstelling tot de onvrijheid en fundamentele ongelijkheid die de mens levend in de burgerlijke maatschappij kenmerken.

4.1.2) De intrede van verval

Dat de mens de natuurlijke leeftoestand van de natuurstaat heeft verlaten en met anderen een gemeenschap is gaan vormen, is volgens Rousseau het gevolg geweest van geologische veranderingen en de van nature bestaande drang tot zelfontwikkeling. Op het moment dat de mens met anderen ging samenwerken werd hij tot reflectie gebracht en begonnen zich naast zijn natuurlijke behoeften, kunstmatige behoeften te ontwikkelen. De eerste hiervan was de behoefte aan gemaksgoederen, gevolgd door de behoefte aan aanzien (*amour propre*) die de mens in zijn streven afhankelijk maakte van het oordeel van anderen.

Dit verlangen naar aanzien heeft geleid tot wreedheid, list en bedrog oftewel een teloorgang van de natuurlijke goedheid en daarmee een steeds verder denatureren van de mens. Hiermee zijn we bij de kern van het proces dat tot verval heeft geleid. De mens is middels zijn eigen strevingen, die zijn voortgekomen uit de drang tot zelfontwikkeling,

vervreemd geraakt van zijn natuur en een kunstmatig dier geworden dat constant afhankelijk is van anderen. De burgerlijke samenleving is product van verval in die zin dat de burgerlijke maatschappij een soort bekroning is op dit proces van vervreemding waarbij ten slotte een fundamentele ongelijkheid en onvrijheid tot stand zijn gekomen.

Met de totstandkoming van de burgerlijke maatschappij is de balans tussen natuurlijke behoeften en zelfontwikkeling volgens Rousseau definitief verstoord geraakt en is het verval pas echt ingetreden. Deze burgerlijke samenleving kwam tot stand met de vestiging van eigendom: het moment waarop de eerste mens een terrein afbakende en zijn eigenheid gelijkstelde met zijn bezit. Dit eigendom, samen met het *amour propre* en het feit dat men bepaalde talenten meer ging waarderen dan andere, had tot gevolg dat sommige mensen zich konden en gingen verrijken ten koste van anderen. Dit heeft uiteindelijk geleid tot de fundamentele ongelijkheid en onvrijheid die de burgerlijke samenleving kenmerken.

4.1.3) Burger en onderdaan

De vraag waarop Rousseau een antwoord tracht te vinden in *Het Maatschappelijk Verdrag* formuleert hij zelf in Hoofdstuk 6 van Boek 1. In het boek wil hij proberen een vorm van samenleven te vinden die twee kernwaarden waarborgt, namelijk het zelfbehoud van de burgers en hun vrijheid. Dit laatste is onmogelijk zonder ook de onderlinge gelijkheid te waarborgen, waardoor er eigenlijk sprake is van drie kernwaarden. De vrijheid en gelijkheid zijn binnen de bestaande burgerlijke maatschappij volgens Rousseau verloren geraakt. Precies in die zin is het maatschappelijk verdrag dat hij voorstelt een antwoord op het probleem van verval.

Dit maatschappelijk verdrag is een verdrag tussen vrije individuen op basis van onderlinge gelijkheid en wederkerigheid. Iedere persoon brengt zichzelf en heel zijn kunnen onder de hoogste leiding van de algemene wil. Zonder enig voorbehoud vervreemdt iedere deelgenoot bij het verdrag zich aan het collectief, hetgeen betekent dat hij de prioriteit van het streven naar zijn eigen belang prijsgeeft en het algemeen belang als zijn eigen belang bepaalt. Middels deze vervreemding wordt de kernwaarde van onderlinge gelijkheid bereikt. Met de vervreemding aan het collectief, die geen ruimte laat voor voorbehouden, wordt onderlinge gelijkheid tot stand gebracht. Alle deelgenoten doen afstand van hun natuurlijke vrijheid die hen in staat stelt na te streven wat zij zelf willen en die alleen werd beperkt door hun eigen individuele kracht. Wat zij krijgen in ruil daarvoor is een ander soort vrijheid, namelijk de burgerlijke vrijheid. Deze wordt niet door de krachten van het individu begrensd, maar door de algemene wil.

Met de sluiting van het maatschappelijk verdrag komt de staat tot stand. Iedere deelgenoot aan het verdrag is binnen deze staat enerzijds burger en anderzijds onderdaan. Alle burgers tezamen, als deelnemend in de soeverein, spreken zich uit over wat zij willen in de vorm van wetten. Vervolgens gehoorzamen zij die wetten in hun hoedanigheid van onderdaan. Dit betekent dat iedereen in feite zichzelf gehoorzaamt en daarmee is de kernwaarde van vrijheid gewaarborgd. De kernwaarde van zelfbehoud tot slot wordt ook gewaarborgd, doordat de staat zich ervoor inzet zijn deelgenoten te beschermen tegen gevaren van buitenaf en particularismen van binnenuit.

4.2) De burgerlijke samenleving 2.0: een aanhoudende strijd

Zoals in Paragraaf 2.2 (*Inleiding*) gezegd zou ik het laatste deel van deze scriptie willen besteden aan een reflectie op het voorgaande. Waren de eerste twee hoofdvragen vooral beschrijvend van aard, bij de beantwoording van Hoofdvraag 3 zal mijn eigen inbreng centraal staan.

In *Het Vertoog* zet Rousseau uiteen dat de mens door het leven in een maatschappij vervreemd is geraakt van zijn eigen natuur hetgeen tot gevolg heeft gehad dat hij zijn vrijheid en natuurlijke goedheid heeft verloren en er een fundamentele ongelijkheid is ontstaan. De mens is slaaf geworden, enerzijds van behoeften die niet wortelen in de natuur, anderzijds van zijn medemensen die onder invloed van diezelfde behoeften een machtspositie hebben verworven. Het maatschappelijk verdrag als basis voor een nieuwe burgerlijke maatschappij zou ieders zelfbehoud en vrijheid moeten waarborgen, hetgeen alleen mogelijk is wanneer ook de onderlinge gelijkheid wordt gewaarborgd.

Rousseau geeft zodoende met *Het Maatschappelijk Verdrag* een antwoord op het probleem van verval uit *Vertoog over de Ongelijkheid*. Het probleem is nu dat een antwoord niet hetzelfde is als een oplossing. Deze tweedeling verraadt waarschijnlijk al dat het antwoord op Hoofdvraag 3 negatief luidt. De reden hiervoor, die ik hieronder zal bespreken, is dat zich problemen voordoen die maken dat Rousseaus theorie de kern van het probleem uit *Vertoog over de Ongelijkheid* niet oplost. Dit heeft tot gevolg dat Rousseaus voorgestelde politieke samenleving altijd zal eindigen in een van twee mogelijke scenario's: overheersing van de meerderheid door een minderheid (Paragraaf 4.2.1) of overheersing van de minderheid door een meerderheid (Paragraaf 4.2.2).

4.2.1) Gedoemd tot verval

Dat het maatschappelijk verdrag geen oplossing biedt voor het probleem van verval komt het eerst duidelijk naar voren wanneer Rousseau in *Het Maatschappelijk Verdrag* de verhouding tussen soeverein en regering bespreekt (Paragraaf 3.2.5: (*De regering*)). Rousseau veronderstelt dat binnen de (ambtsdragers van) de regering drie willen zijn vertegenwoordigd. Niet alleen delen de ambtsdragers zoals alle deelgenoten aan het maatschappelijk verdrag in de algemene wil, zij hebben daarnaast ook hun eigen bijzondere wil en zij delen in de bijzondere wil van de regering als staatslichaam.

In tegenstelling tot de algemene wil die het algemeen belang nastreeft, richten de bijzondere willen zich op het eigen belang van respectievelijk de concrete ambtsdrager en de regering in zijn geheel. Rousseau merkt op dat de algemene wil binnen de regering de boventoon zou moeten voeren en de bijzondere willen een ondergeschikte rol zouden moeten spelen. In de praktijk blijkt de situatie omgekeerd te zijn, zo erkent hij. De bijzondere willen hebben tot gevolg dat de regering zich constant afzet tegen de algemene wil. De afwezigheid van een instantie die hieraan tegenwicht kan bieden, heeft tot gevolg dat de bijzondere willen deze strijd uiteindelijk altijd zullen winnen waardoor het maatschappelijk verdrag wordt verbroken en de staat uiteenvalt.

Dit is de kern van het probleem en de reden dat het maatschappelijk verdrag geen oplossing kan bieden voor het probleem van verval. Het maakt uiteindelijk niet uit

hoe goed of slecht men een staat vormgeeft. Binnen iedere samenleving zal een drang naar particulariteit blijven bestaan. Hoewel men bij de sluiting van het maatschappelijk verdrag de prioriteit van het eigen belang ontkent en het algemeen belang bepaalt als het eigen belang, gaan mensen het algemeen belang en hun eigen belang op den duur toch weer scheiden en deze laatste op de voorgrond plaatsen. Deze tendens is ook de reden waarom er op den duur deelgroeperingen met deelbelangen ontstaan. Het probleem dat ertoe leidde dat de mens binnen de burgerlijke samenleving zijn vrijheid heeft verloren en een fundamentele ongelijkheid tot stand is gekomen, keert zodoende binnen Rousseaus antwoord gewoon weer terug.

Maar als de drang naar eigen belang niet kan worden uitgebannen door het maatschappelijk verdrag zoals Rousseau uiteindelijk erkent, dan doet zich nog een tweede mogelijk scenario voor. Nog voordat de staat uiteenvalt doordat een minderheid zijn eigen belang boven het algemeen belang van de meerderheid plaatst, kan zich de spiegelbeeldige situatie voordoen die zo mogelijk nog gevaarlijker is.

4.2.2) Usurpatie door de algemene wil

Dit tweede mogelijke scenario komt aan het licht wanneer Rousseaus idee van de algemene wil onder de loep wordt genomen en vooral de vraag hoe die algemene wil moet worden achterhaald. Rousseau veronderstelt dat de algemene wil (alleen) middels raadpleging van de bijzondere willen van de individuele burgers naar voren is te halen. Deze raadpleging bestaat erin dat burgers binnen de volksvergaderingen hun stem uitbrengen over het wel of niet aannemen van wetsvoorstellen. Hierbij geeft de meerderheid de doorslag en moet de minderheid toegeven dat zij zich heeft vergist in wat de algemene wil in het concrete geval inhoudt.¹⁶

"Hoe meer overeenstemming heerst binnen de volksvergaderingen, dat wil zeggen, hoe dichter de meningen de eenstemmigheid benaderen, des te meer overheerst de algemene wil".¹⁷

Dit is een cruciale passage, omdat hierin het fundamentele probleem achter Rousseaus idee van de algemene wil tot uitdrukking komt.¹⁸ Een meerderheid of eensluidendheid van stemmen hoeft namelijk nog geen uitspraak over het algemeen belang op te leveren. Het is goed mogelijk dat een meerderheid of zelfs alle burgers binnen de volksvergadering zich op dezelfde wijze uitspreken, maar die uitspraak toch berust op eigen belangen (verenigd in een groepsbelang). De minderheid, in wier mening het algemeen belang in werkelijkheid misschien meer doorklinkt, wordt dan geacht in te stemmen met de meerderheid, omdat zij zich in het algemeen belang zou hebben vergist. Rousseau lijkt zich bewust van deze zwakke plek wanneer hij stelt dat:

---

¹⁶ Rousseau maakt een uitzondering voor het maatschappelijk verdrag. Omdat niemand tegen zijn wil tot onderdaan gemaakt kan worden, vereist binding aan het maatschappelijk verdrag eensluidendheid van stemmen. Bij andere soorten wetten kan men volgens hem, afhankelijk van de gewichtigheid van de wet, een grotere of kleinere mate van meerderheid vereisen voor een wet als aangenomen moet worden beschouwd.

¹⁷ J. J. Rousseau, *Het Maatschappelijk Verdrag* (Boom 2008, p.148)

¹⁸ Hegel stelt (mijns inziens terecht) op dit punt dat Rousseau zijn onderscheid tussen de wil van allen en de algemene wil zelf niet altijd goed voor ogen heeft gehouden (*Logic*, § 163)

"(Dit) veronderstelt dat alle grondtrekken van de algemene wil nog wel te vinden zijn in de meerderheid. Wanneer zij daar niet langer in aanwezig zijn, is er geen vrijheid meer (...)".¹⁹

Dit is de achilleshiel van Rousseaus concept van de algemene wil en in feite zijn gehele politieke model als uiteengezet in *Het Maatschappelijk Verdrag*. Om zeker te weten of de algemene wil doorklinkt zou men moeten *weten* wat het algemeen belang in de concrete situatie voorschrijft, maar de kennis daarvan vereist objectieve criteria die Rousseaus theorie niet biedt. De algemene wil en het algemeen belang blijven wat dat betreft 'schimmige' fenomenen. Het enige houvast dat men zich zou kunnen scheppen is ervan uit te gaan dat een meerderheid in stemmen betekent dat de algemene wil zich heeft uitgesproken en het algemeen belang naar voren is gebracht.

Deze moeilijkheid, gepaard met het feit dat de drang naar eigen belang niet kan worden uitgebannen, opent de mogelijkheid dat binnen de staat groepen ontstaan die in de volksvergadering de macht grijpen door eensluidend te stemmen. Het gevaar dat een dergelijke machtsgreep kan opleveren wordt verergerd door het ontbreken van waarborgen die dit zouden kunnen verhinderen. Deze waarborgen zijn volgens Rousseau immers niet nodig, omdat de soeverein geen belang kan hebben dat is tegengesteld aan dat van de deelgenoten. Op deze manier kan de drang naar eigen belang, nog voordat hij de regering doet ontsporen en de staat uiteen doet vallen, tot gevolg hebben dat een groep de macht grijpt binnen de volksvergadering en een meerderheidsdictatuur ontstaat.

4.2.3) Toetsing van de regering

Het probleem van eigen belang dat de burgerlijke samenleving vroeg of laat doet ontsporen, weet Rousseau zodoende uiteindelijk niet uit te bannen. In lijn met zijn stelling dat men de dood van het staatslichaam alleen zo lang mogelijk kan uitstellen, geeft hij wel enkele handreikingen die bij dit uitstel behulpzaam zouden moeten zijn. Ik zeg daarbij bewust 'zouden moeten zijn', omdat zijn voorstellen nieuwe problemen oproepen dan wel bestaande problemen alleen maar vergroten. De belangrijkste twee handreikingen die Rousseau biedt, zou ik daarom kort hieronder nog willen bespreken.

Om te voorkomen dat de regering zich te veel macht toe-eigent, is het volgens Rousseau zinvol iedere keer dat de volksvergadering bijeenkomt, de burgers te vragen of de bestuurders in functie moeten blijven. Nog aangenomen dat de burgers er zicht op hebben hoeveel macht de regering precies heeft (men kan er gevoeglijk van uitgaan dat de regering zal proberen dit 'achter het gordijn te houden'), kan deze bevoegdheid een groot gevaar opleveren. Als de volksvergadering het alleenrecht krijgt te beslissen over het voortbestaan van de regering, wordt dit een gevaarlijk machtsmiddel wanneer zich binnen de volksvergadering deelgroepen vormen. Deze groepen kunnen dan met meerderheid van stemmen iedere regering naar huis sturen die hen niet zint.

---

¹⁹ J. J. Rousseau, *Het Maatschappelijk Verdrag* (Boom 2008, p.151)

4.2.4) Uitbanning van groepsbelangen

Het tweede middel dat Rousseau oppert ter bescherming tegen de gevaren van het eigen belang, roept zo mogelijk nog meer bezwaren op dan het voortbestaan van de regering in handen te leggen van de volksvergadering. Om te zorgen dat de stem van de algemene wil zich laat horen binnen de volksvergaderingen moet men volgens Rousseau zorgen dat de burgers hun eigen wil zo veel mogelijk zelf kunnen bepalen. Dit betekent dat men moet voorkomen dat groepen met deelbelangen ontstaan. Als die deelgroepen er toch zijn, dan moet men hun aantal vermeerderen en zorgen dat zij even groot blijven.

Het niet toestaan van deelgroepen zou echter verstrekkende gevolgen hebben. Om te beginnen zouden tal van instanties niet kunnen bestaan, waaronder media, vakbonden en geloofsinstellingen. Iets verder doorgeredeneerd zou men alle plaatsen en instellingen waar mensen regelmatig samenkomen in twijfel moeten trekken. Overal waar mensen bij elkaar komen worden opvattingen uitgewisseld en wordt men middels intermenselijk verkeer beïnvloed. Zelfs het bestaan van de volksvergaderingen zou in gevaar komen. Het overleg tussen burgers binnen deze vergaderingen, waarbij meningen worden uitgewisseld, zal immers een zekere beïnvloeding tot gevolg hebben.

De alternatieve mogelijkheid dat als er deelgroepen zijn men hun aantal moet vermeerderen, roept evengoed vragen op. Rousseau lijkt te veronderstellen dat men diversiteit in bijzondere willen kan garanderen door de deelgroepen die deze willen beïnvloeden, even divers en even groot te maken. Het probleem is nu dat men, om die diversiteit te waarborgen, niet zozeer de groepen als wel hun mate van invloed even groot zou moeten maken. Dit veronderstelt dat men invloed van verschillende groepen moet kunnen vergelijken, maar hoe 'meet' men invloed en wanneer is de invloed van één groep 'even groot' als van andere groepen?

4.3) Conclusie

Met *Het Maatschappelijk Verdrag* stelt Rousseau zich ten doel een nieuwe manier van samenleven te vinden. Deze zou de natuurlijke waarden moeten waarborgen die de mens door het leven in een burgerlijke maatschappij en het streven naar eigen belang heeft verloren. Deze waarden betreffen, zoals uiteengezet in *Vertoog over de Ongelijkheid*, de vrijheid die de mens van nature geniet en zijn (politieke) gelijkheid aan anderen. Hoewel Rousseaus voorstel van een maatschappelijk verdrag een antwoord biedt op dit probleem van verval, vormt het geen oplossing. Het maatschappelijk verdrag weet de drang naar eigen belang, waardoor het verval is ingetreden, niet te verhelpen.

Rousseaus theorie die de vrijheid van de mens zou moeten waarborgen mondt hierdoor uiteindelijk uit in ofwel een situatie waarbij opnieuw een minderheid zal proberen (de wil van) de meerderheid te overheersen, dan wel de omgekeerde situatie waarin de meerderheid de minderheid zal trachten te overheersen. Gaat de burgerlijke maatschappij zoals die is ontstaan gebukt onder problemen die haar doen ontaarden in een dictatuur, Rousseaus antwoord ontaardt uiteindelijk in een staatsgreep door de regering die de samenleving uiteen doet vallen of een nieuwe dictatuur waarbij de meerderheid de minderheid onderdrukt in plaats van andersom. Enkele handreikingen die Rousseau biedt om deze situaties te voorkomen zijn niet heel overtuigend en leiden

tot nieuwe problemen of vergroten de bestaande problemen waardoor het middel in sommige gevallen zelfs erger is dan de kwaal waarvoor zij is bedoeld.

5) Bronnenlijst

Literatuur

- J. J. Rousseau: *Vertoog over de Ongelijkheid* (Boom, 2003)
- J. J. Rousseau: *Het Maatschappelijk Verdrag* (Boom, 2008)
- Gunnar Skirbekk/ Nils Gilje: *A History of Western Thought* (Routledge, 2001)
- Sheldon S. Wolin: *Politics and Vision* (Princeton University Press, 2004)
- John Morrow: *History of Western Political Thought* (Palgrave, 2005)
- Bertrand Russell: *History of Western Philosophy* (Routledge, 2008)
- P. van Diggelen: *Hoofdpijnen in het denken van Jean-Jacques Rousseau* (Gopher, 2011)

Internet

- Stanford Encyclopedia of Philosophy (<http://plato.stanford.edu/>). Onderwerpen:
  - Jean-Jacques Rousseau (<http://plato.stanford.edu/entries/rousseau/>)
  - Social contract (<http://plato.stanford.edu/entries/contractarianism-contemporary/>)
  - Thomas Hobbes (<http://plato.stanford.edu/entries/hobbes/>)
- Encyclopedia Britannica (<http://www.britannica.com>). Onderwerpen:
  - Jean-Jacques Rousseau (www.britannica.com/EBchecked/topic/510932/Jean-Jacques-Rousseau)
- Wikipedia (en.wikipedia.org). Onderwerpen:
  - Jean-Jacques Rousseau (en.wikipedia.org/wiki/Jean-Jacques_Rousseau)
  - Social Contract (en.wikipedia.org/wiki/On_the_Social_Contract)
  - Discourse on Inequality (en.wikipedia.org/wiki/Discourse_on_the_Origin_of_Inequality)
- Parlement en Politiek (www.parlement.com). Onderwerpen:
  - Jean-Jacques Rousseau (www.parlement.com/id/vivicgd37tvo/jean_jacques_rousseau)
- History Guide (www.historyguide.com). Onderwerpen:
  - Jean-Jacques Rousseau (www.historyguide.org/europe/rousseau.html)